

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Apie filologo gyvenimą: Juozas Ambrazevičius

2012-08-16

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: ATMINTIS

AUTORIUS: Paulius Subačius

DATA: 2012-08

Apie filologo gyvenimą: Juozas Ambrazevičius

Paulius Subačius

Lectio ultima, Vilniaus universitetas, 2012 m. birželio 19 d.

Jūsų Magnificencija Rektoriau, mieli kolegos Magistrai ir Profesoriai, gerbiamieji Svečiai! Norėčiau Jums paskaityti paskaitą – tikrą akademinę paskaitą. Ir gal net kai kurie iš Jūsų, naujieji alumnai, būtumėte linkę tokios paskaitos paklausyti. Tačiau viskas mūsų sutankėjusio laiko amžiuje supaprastinta ir sutrumpinta, įteiksimos gėlės vysta net Švento Jono paskliautės vėsumoje, todėl tenka redukuoti *lectio ultima* į proginę prakalbą. Prakalbą apie filologo gyvenimą. Juk į šį gyvenimą šiandien žengiate su nauju įkvėpimu, su naujomis teisėmis ir pareigomis. Todėl gal dar kartą klausiate savęs ir kitų – koks yra ar būna tas gyvenimas?

Kaip į tokius klausimus atsako literatūra? Ji papasakoja istoriją – sumezga įtikinamą fabulą, kuri atitinka aristotelinį tikimybės, galimybės ar būtinybės principą. Todėl išgirsite pasakojimą apie konkretų filologą, konkretų nugyventą gyvenimą. Palikusio šį pasaulį žmogaus žingsnių seka jau ištiesai pavaldi tik būtinybės kriterijui. Tikiu, kad tai geriau nei abstraktūs moralai liudija, kokia gali būti literatūros, tautosakos ir kalbos žinovo profesija, apsisprendimai ir likimas. Renkuosi asmenį, kuris man yra pavyzdys ir autoritetas, pabrėždamas žodį *renkuosi*. O jūs patys rinkotės ir dar rinksitės, kuo Jums sekti.

Renkuosi šį filologą ir todėl, kad baigiate magistro studijas einant 23-iesiems atkurto Nepriklausomybės metams. Jei būtumėte baigę filologiją išengus į 23-iusius prieškarinės Lietuvos valstybės metus, labai tikėtina, kad *lectio ultima* Jums būtų skaitęs kaip tik jis – tuomet ką tik Visuotinės literatūros katedrai paskirtas vadovauti Juozas Ambrazevičius. Tačiau 1940-aisiais *lectio ultima* neįvyko. Įvyko *ultimatus* ir okupacija. Šiandien galime vienas kitą sveikinti, kad atkurtoji Respublika jau penkiomis dienomis pergyveno andainykštę, sunaikintą birželio 15-ąją. Respublika,

kurios jaunystėje telpa visas Jūsų jaunas gyvenimas.

Gimnazistui Ambrazevičiui buvo keturiolika, kai tapo paskelbtas Vasario 16-osios Aktas. 1922-aisiais pradėjęs filologijos studijas Kaune – nes Vilniaus tuo laiku nebeturėjome – Ambrazevičius, kaip ir daugelis iš Jūsų, po paskaitų dirbo žurnalistu, vertėju, redaktoriumi, recenzentu. Dienraštis *Lietuva*, žurnalai jaunimui *Pavasaris* ir *Ateitis*, paskui rimtesnieji *Židinys*, *Naujoji Romuva* – tai tik labiau minėtini iš keliolikos leidinių, kuriuose dirbo ar bendradarbiavo. Kiek vėliau, kai jaunieji inteligentai susitelkė leisti *XX amžių*, pasak istorikų, moderniausią ir solidžiausią to laiko dienraštį, rašydamas vedamuosius, formavo leidinio veidą. Įsidėmėtinas jo slapyvardis dienraštyje: *Servus – Tarnas*.

Kitas, simbolinis motyvas, lydėjęs Ambrazevičiaus studijas – iš Vinco Mykolaičio ir Juozo Ereto iniciatyvos radęsis literatų būrelis, vėliau įgijęs plačiau žinomą meno draugijos „Šatrija“ vardą. Podraug su minėtais steigėjais ir Stasiu Šalkauskiu, Ambrazevičius, jau alumnas, buvo išrinktas „Šatrijos“ garbės nariu. Įgijęs diplomą, jis pakviestas dirbti į gimnaziją ir neatsisakė pamokų net tapęs dėstytoju. Mokytojaudamas išvyko į Boną, kur studijavo pas Oskarą Walzelį, tuo metu bene žymiausią Europoje literatūros meninės išraiškos tyrinėtoją. Jo stilistinės analizės metodą kaip labiausiai sektiną siūlė Vincas Mykolaitis ir Jurgis Lebedys. Net sovietmečiu *Poetikos ir literatūros estetikos* chrestomatijoje Vandai Zaborskaitei pavyko įdėti Walzelio ištraukų.

Su parsivežtu šviežiu Vakarų Europos akademinės minties impulsu Ambrazevičius Teologijos-filosofijos fakultete pakeitė Mykolaitį-Putiną, kai šis dėl pasaulėžiūrinių ir numatomų luomo permainų perėjo į Humanitarinį fakultetą. Literatūros teorija, lietuvių literatūros istorija, Vakarų literatūra, lietuvių tautosaka – tai visi pagrindiniai literatūriniai kursai, vienas po kito kaip Mykolaičio įpėdinystė atitekę trisdešimtmečiui neetatiniam lektoriui. Vėliau Juozas Girnius išseivijoje, persisergėdamas, ar yra deramai objektyvus, iš beveik pusės amžiaus distancijos apibendrins: „Visu savo darbų plotu Brazaitis pasireiškė kaip vienas pagrindinių mūsų literatūros mokslo pradininkų, sakyčiau, lygiomis su savo mokytoju V. Mykolaičiu-Putinu. Konstatuoju tai apgalvojęs, nemanydamas nei perdėti Brazaičio mokslinių nuopelnų, nei retoriškai šokiruoti“.

Kuo Girnius grindžia ir mes galime pagrįsti tokį Ambrazevičiaus svorį? Jo plunksnai priklauso brandžiausias prieškarinio *Literatūros teorijos* vadovėlis, perleistas penkis kartus. Jis inicijavo ir su Antanu Vaičiulaičiu bei Jonu Griniumi parašė iki šiol vargiai pralenktą *Visuotinės literatūros* vadovėlį, kurio šeštasis leidimas pasirodė 1991-aisiais. Tiesa, jis skirtas gimnazijoms, bet šiandien Filologijos fakultete dėstomas Visuotinės literatūros kursas siauresnis, nei anuomet buvo gimnazinis. Iš keturių dešimčių Ambrazevičiaus studijinių straipsnių bemaž kiekvienas formuoja rašytojo, kūrinio ar literatūros reiškinių vertinimo koncepciją, grindžiančią vėliau įsitvirtinusių kritikos požiūrį. Dalis jų sudėti į rinkinį *Lietuvių rašytojai* – pavyzdinę literatūrinių tyrimų knygą.

1936 m. išleistas veikalas *Vaižgantas: apmatai kūrybos studijai* buvo iki tol Lietuvoje didžiausios apimties ir itin novatoriška monografija apie vieno rašytojo kūrybą. *Židinio* recenzentas Ignas Skrupskelis tąsyk apie ją rašė: apeidamas rašytojo biografiją ir iškart leisdamasis „į pačias kūrybos gelmes“ Ambrazevičius „savo darbą pradėjo

maždaug ten, kur kiti literatūros istorikai pozityvistai paprastai jį baigia“. Birutė Ciplijauskaitė po keturių dešimtmečių *Aiduose* tyrimo modernumą įvertino jau iš Amerikos akademinės perspektyvos: šioje monografijoje Ambrazevičius „pasirodo pasisavinęs pačius naujausius savo laiko metodus, nuosekliai naudojantis tikslią terminologiją. Savo analizėje niekur nelieka abstrakčiu: viskas atliekama anatomišku būdu, remiantis tekstu. Tad jau 1936 m., atsivertęs skyrių apie *Vaižganto stilių*, literatūros studentas turėjo kompetentingą *explication de texte* pavyzdį, kokių ir pažangesniuose kraštuose ne taip gausiai dar pasitaikydavo“. „Nagrinėtinas pats veikalas su jo žodinėmis priemonėmis“, – toks buvo Ambrazevičiaus priesakas pradedantiems literatūros studijas.

Tad apmąstydami vis dar diskutuojamą humanitarinių tyrimų lūžį – postūmį nuo biografinės, teminės ir sociokritikos prie tekstinės analizės, turėtume atminti ir jo ryškiausią pradininką mūsų padangėje. Dažnai stojamės akivaizdon atstūmimo reakcijos, kurią sukelia vienos kurios metodologijos ar vertybinės orientacijos absoliutinimas. Todėl ne mažiau svarbu, kad būdingas Ambrazevičius bruožas – vėlgi pasiremsiu Girniaus teiginiais – „metodinis pliuralizmas“, „sintetinis kelias“. O tai, jog „saugodamasis vienašališkumo, jis nieku būdu nepamiršo formos kaip estetinio kriterijaus“, leido jam „laisvu žvilgsniu dalykiškai vertinti ir skirtingų ar net visai priešingų pasaulėžiūrų rašytojus“.

Pasirodžius monografijai apie Vaižgantą, fakulteto taryba paragino ją ginti kaip daktaro disertaciją. Drįstu nekorektiškai spėti – šiandienė mūsų dėstytojų bendruomenė jautriai reaguotų į Ambrazevičiaus tąsyk pademonstruotą akademinės etikos supratimą ir pačiam sau nusistatytus moksliskumo kriterijus. „Taip aukštai iškelta kartelė kitus stato į nepatogią padėtį“, – kuždėtusi šen ir ten. Mat Ambrazevičius atsisakė pasiūlymo nurodydamas, kad dviejų šimtų puslapių veikalas tėra tik įvadas, apmatai. Kaip disertaciją jis buvo užsimojęs parašyti išsamų Maironio kūrybos tyrimą, kurį rengė ištisą dešimtmetį ir kurio težinome kelias žurnaluose skelbtas atkarpas. Apimtus rankraštis pražuvo nuo rašomojo stalo, kai Gestapo persekiojamas Ambrazevičius, pakeitęs pavardę į Brazaitį, pasitraukė iš Lietuvos.

Jei knygos *Vaižgantas* paminėjimas kartą kitą prasprūdo sovietmečio literatū darbuose, tai straipsnių apie Maironį autorius liko visiškai *tabu*. Net perestrojkos metais pasirodžiusiame antrajame monografijos *Maironis* leidime Zaborskaitė parafrazavo jo mintis iš *Varpo* almanacho be pavardės nuorodos. Ši prievartinė skriauda jos pačios atitaisyta naujausioje *Lietuvių literatūros istorijoje*. Lygiai uždrausta buvo minėti, kad ištisos kartos *Metus* ir *Pavasario balsus* iki pat aštunto dešimtmečio skaitė iš esmės tokius, kokius 1939–1940 m. buvo parengęs Ambrazevičius. Jis vyko į Karaliaučiaus archyvą ir naudojosi Donelaičio autografais bei – paskutinis iš tyrėjų – karo metu dingusiais Hohlfeldto nuorašais. Jau išėivijoje spaudai parengė veikalus, kurie tomis sąlygomis buvo svarbiausi – Juozo Lukšos-Daumanto *Partizanus* ir pirmąją Ameriką mikrofilmais pasiekusios pagrindinės *Lietuvių Katalikų Bažnyčios kronikos* tomą.

Rūpestis rimtais filologiniais tekstų leidimais, kurių ir dabar negausu, – tai plataus humanitarinio Ambrazevičiaus akiračio liudijimas. Pridėjus porą novatoriškų straipsnių apie pasakas, su studentais rengtą Juškos dainyno katalogą bei patarlių antologiją ir pabrėžus visokeriopą dėmesį stilistikai, jo asmenyje regime universalų filologą. Jis

nepriešino, kaip vis madingiau, literatūros, folkloristikos ir kalbotyros, bet vaisingai siejo šias sritis į vientisą filologinio smalsulio ir išmanymo lauką. O Amerikoje parašęs dokumentinę rezistencijos istoriją *Vienų vieni*, papildė šį lauką socialinės istorijos segmentu. Gal ne atsitiktinumas, kad su jo triūsu, to nežinodami, bene visi čia esantieji susidūrė dar ketverių ar penkerių, kai iš vinilinės plokštelės, kasetės ar tiesiog knygos klausėsi Vinco Pietario *Lapės gyvenimo ir mirties* pasakų... kurias suredagavo Ambrazevičius.

Šiandien dažnai nusiskundžiame darbų ir pareigų gausa – tai jaunos valstybės ir persitvarkančios akademijos žymė. Vis dėlto retas galėtų šiuo požiūriu lygiuotis į žmogų, kurio gyvenimą pasakoju. Komisijos valstybės premijai, Valstybės teatro repertuaro komisijos, įvairių literatūros konkursų komisijų, Literatūros fondo valdybos, Tautosakos archyvo tarybos narys, *Sakalo* leidyklos ir Lituanistikos instituto literatūros patarėjas, ateitininkų sendraugių vadovas, Lietuvių katalikų mokslo akademijos akademikas... Išėivijoje Ambrazevičiaus įnašas buvo ypač reikšmingas VLIKui, Lietuvių fronto bičiuliams. Čia toli gražu ne visa jam tekusi visuomeninė našta.

Ir toli gražu ne visa Ambrazevičiaus prisiimta visuomeninė atsakomybė buvo tokia neutrali ir nepavojinga, kaip lituanistikos darbuotė. Jis buvo bendraautorius dviejų originalių XX a. lietuvių visuomeninės politinės minties dokumentų, kuriais – žvelgiant į ateitį – įvardytos sisteminės valstybės bei tautos problemos ir formuluota ilgalaikė modernizacijos strategija. Turiu galvoje 1936-ųjų deklaraciją *Į organiškiosios valstybės kūrybą* ir 1958 m. paskelbtą sistemine laisvos Lietuvos viziją *Į pilnutinę demokratiją*. Šiuos dokumentus rengė ne partiniai veikėjai ar viešųjų ryšių specialistai. Tai idealistiškai susirūpinusių dėl valstybės raidos ir visuomenės darnos, akademinės ir kultūrinės bendruomenės narių kolektyvinio mąstymo vaisius. Tarp pasirašiusių – Zenonas Ivinskis, Antanas Maceina, Juozas Keliuotis, Antanas Vaičiulaitis, Juozas Grušas, Antanas Salys. Tai šviesiausių nepriklausomos valstybės ugdytinių sąrašas. Ir ryškus filologų vyravimas jame. Gal todėl abu dokumentai – ne kokia nors socioekvilibratika, o kiekvienam raštingam piliečiui paskaitomos vientisos pažangos gairės. Jos siūlo, kaip orientuojantis į žmogaus kūrybiškumą ir kultūrą, ieškant sutarimo tarp politinių oponentų, vienijantis dėl tikslo, o ne pagal ideologiją, pozityviai vertinant Lietuvos galimybes pertvarkyti viešąjį gyvenimą. Tai vizija, kurios ir šiandien tebesiekiamo, nors niekada nestigo jos triuškingojo. Tačiau vargiai kas paneigs, jog tai buvo nuosaikia kritika ir pasitikėjimu žmonių gera valia grindžiama evoliuciškos kaitos programa. Tuo tarpu kita aktyvioji visuomenė murdėsi partinėse rietenose arba siekė griaunamųjų revoliucinių permainų, kurios, primestos iš šalies, netruko ateiti.

Išdrįšęs oponuoti Smetonos valdymui, Ambrazevičius „nestovėjo po medžiu“ ir 1941-ųjų vasarą, kai atsirado – tuo metu taip atrodė – bent menkutė galimybė atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Partijų vadai, valdžios senbuviai, aukštieji karininkai pabėgo ar buvo sovietų sunaikinti, tūnojo pasislėpę ar jau buvo spėję pasižymėti Stalino saulės sutiktuvėse. Atsakomybę už didžiai trapų valstybingumą prisiėmė ta pati vadinamoji 1936-ųjų deklaracijos karta. Pasakoju filologo gyvenimo istoriją, tad paliksiu nuošalyje Laikinosios vyriausybės vadovo pareigas ir tarstelėsiu tik apie Ambrazevičių – švietimo ministrą. Kai 2009 m. 22 Lietuvos ir išėivijos veikėjai, tarp jų Jo Magnificencija dabartinis rektorius, buvęs rektorius Jonas Kubilius ir dar keli mūsų universiteto profesoriai kreipėsi į prezidentą Valdą Adamkų siūlydami Ambrazevičiui-Brazaičiui po mirties suteikti aukščiausią Lietuvos valstybės apdovanojimą, teikimo

rašte jie citavo Vaclovo Biržiškos liudijimą. Pacituosiu jį ir aš: Juozas Ambrazevičius – žmogus „kokio šiais laikais labiausiai ir reikia: kultūringas politikas ir nepakeičiamas valstybininkas. Važinėdamas tik dviračiu, eidamas švietimo ministro pareigas, per penkias savaites padarė daugiau, nei kitas per penkerius metus, važinėdamas limuzinu. Jis per tą laiką spėjo atstatyti bolševikų sujauktą švietimo darbą“. Beje, ir 1990-aisiais Lietuva pratęsė jaunų švietimo ministrų – literatūros dėstytojų – tradiciją.

Daug karčių žodžių nuo 1941-ųjų ir ypač per kelias pastarąsias savaites viešai pasakyta apie Laikinąją vyriausybę ir Ambrazevičių. Kiekvienam jį pagerbusiam gresia intelektualinis linčas. Visai greta stūkso vieno didžiausių visų laikų nusikaltimų, absoliutaus blogio – Holokausto – šešėlis. Tik kodėl aš turiu netikėti JAV kongreso Imigracijos, pilietybės ir tarptautinės teisės pakomitečio pirmininko, iš konservatyviai tradicijai priklausiusios Pensilvanijos žydų šeimos kilusio Joshua Eilbergo inicijuoto išsamaus tyrimo oficialia išvada, jog nerasta jokių antisemitinės ar pronacistinės Juozo Brazaičio veiklos įrodymų? Plačiai žinoma, kad katalikų bendruomenėje nuolat randasi tikinčiųjų, kurie dedasi šventesniais už popiežių. Tad nenuostabu, kad tenka susidurti su tokiais bendrapiliečiais, kurie yra labiau žydai, principingesni nacių ir antisemitų medžiotojai nei Pensilvanijos žydai, Vašingtono pareigūnai bei Izraelio atstovai, liudiję ir apsisprendę Ambrazevičiaus naudai minėtame tyrime.

Baigdamas noriu trumpai atsakyti į du gal kam iškylančius klausimus. Pirmasis – kodėl kalbėjau apie laikinosios sostinės universiteto filologų bendruomenėje subrendusį žmogų? Viena, VDU apgailėtinu sprendimu uždrausti mokslinę konferenciją apie Ambrazevičių išsižadėjo ne tik jo, bet ir pamatinių akademinės laisvės, atvirumo diskusijai bei nuomonių įvairovės principų, kuriuos, tikiu, tebepuoselėja mūsų universitetas. Maža to, Ambrazevičius buvo Lietuvos, o ne Kauno ar gimtųjų Trakiškių žmogus ir vienas mūsų humanitarinės minties tėvų. Tad gal negudru tokius žmones dalytis po atskiras parapijas. Jo gyvenimas – paradigminis nekonformistinės dvasios ir racionalaus idealizmo atvejis.

Antrasis klausimas – kodėl leisti į gyvenimą, kuris laikomas prieštaringu, gal nelaimingu, nesėkmingu, istorijos sulaužytu? Čia vėl mesiu žvilgsnį į literatūrą. Ar jūs žinote patrauklių pasakojimų apie taikų, nuosaikų gyvenimą? Vargu, nes tokios fabulos neįtikimos ir nuobodžios. Tiesą pasakius, baisiai nuobodūs ir tokie gyvenimai, nes ramiai stovint po medžiu jie praeina nepastebimai ir be atminties, kurią įelektrina tik nuolatinis bėgsmas trankantis žaibams. Visada teisingai, apdairiai, nuosaikiai, kitaip sakant, steriliai besielgiantis žmogus netaps geros knygos, gero filmo, gero spektaklio herojumi. Maža to, jis ir savo gyvenimą pražiopsos it užmigęs pritemdytos žiūrovų salės paskutinėje eilėje.

Prieštaravimai, kontroversijos? Filologams pravartu kuo dažniau atsiminti, koks prieštaringas yra kad ir Servanteso romanas – ironizuojantis riterystės kultūrą, tačiau drauge sukūręs įsimintinesnį riterių net nei garsieji rolandai ir artūrai. Ar nėra taip, kad susirėmimas su malūnais yra labiausiai žinomas visų laikų mūšis? Ir kodėl gi kas kartą, kai į bendrą pažįstamą numojame ranka – „ai, tas donkichotas“, – intonacija perteikia ne vien atlaidžią pašaipą, ne vien protingą apgailėstavimą, bet ir... kruopelytę pavydo.

Tai koks tas filologo gyvenimas? Sakyčiau, tai pašaukimas nesigąsčioti prieštaravimų, nesigąsčioti savo šalies bei kitų kraštų ir daugybės tikrų bei fikcinių herojų praeities,

nesigąsčioti žmonių, kurie išdrįso mesti pirštinę žmonijos drunnumui ir todėl net po dešimtmečių kelia aistras, verčia galvoti ir spręsti apie tiesą ir prasmę, kurią nuolat užklausia literatūra ir kiekvienu žodžiu įbūtina kalba. Kupino aistringos neramybės filologinio gyvenimo Jums. Ačiū.